

Radnóti Sándor

Eörsi István

Eörsiről írott nekrológomat a következőképpen fejeztem be: „2005. szeptember 25-én találkoztam Eörsi Istvánnal. (Nem utoljára, később még egy másik eseményen is, amire szintén kötelességének érezte, hogy eljöjjön.) Nyilvános beszélgetésen vettünk részt többedmagunkkal, mint az évi díjazottak. Üggyel-bajjal lépett föl a pódiumra. Áttetszően, törekenyen, magas lázzal ült mellettem. Húsos arca – amelyen még nemrég is átütött a szakáll ellenére az életen át viselt óriáscsecsemő-fizimiska – megfonnyadt, összeaszott. S mégsem járt messze, nem zárta körül a halálos betegek szolipszizmusa. Egy kortársa azt találta mondani, hogy ők szerencsés nemzedék, s ezen azt értette, hogy még megkaphatták az elismerést. Pistát ez végtelenül föl paprikázta. Magához vette a mikrofont, és elkezdte sorolni generációjuk szerencsejavait. S eljutott a fél évszázada beforratlan sebhez, a magyar írók a forradalom ellen hitet tevő 1957-es nyilatkozatához. – Mindenki aláírta, akit felkértek rá! Mindenki! – mondta. Kivéve egyet – s ekkor nagy nehezen felállt, mélyen meghajolt és utána mondta ki a nevet: – Tersánszky Józsi Jenő. Eörsi mestere, Lukács úgy gondolta, hogy a jelentős élet konzekvens. Én ekkor úgy éreztem, hogy egy Nagy Valakivel élhettem egy időben. Talán nagyobb, mint bármelyik műve.”

Szeretnék magyarázatot fűzni ezekhez a sorokhoz. Maga az esemény, amelyet föl idéztem, a Petőfi Irodalmi Múzeumban történt, s a friss Kossuth- és Széchenyi-díjas írókat, irodalmárokat ültették ki egy pódiumbeszélgetésre. Eörsi is megkapta ezt a kitüntetést – a lehető legkésőbb; gúnyolódott is rajta, Leukémia-díjnak nevezte. Az utolsó alkalom, amikor találkoztam vele, a Várbeli köztársasági elnöki palotában volt, ahová Sólyom László hívta meg azokat, akik támogatták jelölését.

A kulcsszavak Adytól származtak („Rám néznek és minden rendben van: / »Nagy valaki ez, vagy nagy senki.« / Csupán azt nem kérdi senki sem: / Gyűlölni kell-e vagy szeretni?”). A probléma, amelyet megfogalmaztam ezzel a kifejezéssel, régóta foglalkoztatott. 1986-ban, a szamizdat *Beszélő*-be írott Eörsi-kritikámban azt írtam, hogy „minden művében érezhető, még ha nem is »jó« az, hogy ezt egy jelentékeny ember csinálta. Ennek hatásaképpen válik Eörsi munkája sok nagyobb művésznél jelentősebb kulturális eseménnyé.” Eörsi akkor eljött hozzám és a következőt mondta: – Mi nem ismerjük nagyon közről egymást. Miből másból tudhatod, hogy én egy jelentékeny ember vagyok, ha nem a műveimből? S ha így van, akkor ez nem a műveim dicsérete? – De hát – mondtam – azt is írtam, hogy a műveidből tudom. De ez a tudás nem azonos a művek jelentékenységével. Amivel megismételtük, ha nem is annyira frappánsan, Weöressel való beszélgetését, amit Eörsi emlegetett, s azt hiszem, meg is írt. Weöres azt mondta neki, hogy mindig elolvassa a verseit az *Élet és Irodalomban*. Eörsi meghatottan fejezte ki örömét, hogy Weöres szereti a műveit. – Azt nem mondtam, hogy szeretem, csak azt, hogy olvasom – mondta Weöres.

De hogy a kérdésre most válaszolhassak (mert akiről mondja az ember, annak nem lehet megmagyarázni), nagyobb kitérőt kell tennem.

Úgy képezem, hogy **Eörsi** életének két mozzanata igazi sorseseemény lehetett. Az elsőt mindenki emlegeti, az 1956 utáni bebörtönzésének napján arcára került vigyort, amely majdnem élete végéig kitartott. Megölhetnek, de ártani nem tudnak nekem – mondja egy antik történet. Bármit tesznek velem, nem rendítheti meg a kedélyemet. Optimizmusomat, amely életszeretemből, vitalitásomból ered, de célja, hogy provokáljak. „Reggelenként – írta Litván György – a szemközti zárkaajtóból széles vigyorgással köszöntött, ez azonban, mint később ironikusan elmagyarázta, nem nekem, hanem a smaszereknek szólt, hogy lássák, nem adunk fel semmit.”

Eörsi nyolc évet kapott, négyet le is töltött. Amikor kijött, találkozott egy jeles kor- és pályatársával, aki örömet fejezte ki, hogy kiszabadult, majd egy idő múlva távozott, mondván, hogy várják a barátai a Belvárosi Kávéházban. Nem privát programja volt: a Belvárosi Kávéház szinte informális intézmény volt, ahol összegyűltek a kor izgatott, fiatal, független szellemei, Eörsi régi ismerősei. Nem voltak a rendszer elkötelezett hívei, egyikük sem tekintette '56-ot ellenforradalomnak, de a kisebb-nagyobb kompromisszum, modus vivendi, amire egyikük-másikuk készült, a kádári – a Rákosi-korszakhoz képest igen nagyvonalú – ajánlat elfogadása (szabad magánélet, megszorított közélet) nehézzé tette volna az érintkezést egy frissen szabadult és nem bűnbánó vagy beilleszkedni kívánó ötvenhatossal. „Nem jutott eszébe, hogy odavigyen, mert olyasmire emlékeztettem őket, amire nem akartak emlékezni.”

A minden történelmi katasztrófa után, s így most is újrainduló irodalmi élet sok sebet okozott **Eörsinek**, mert kimaradt belőle. Társaságát nem ott találta meg, hanem más, kiszabaduló és intranzigens ötvenhatosok között, majd a demokratikus ellenzékben, és a *Marat/Sade*-ot előadó kaposvári színházi közösségben. Mesterének pedig Lukácsot fogadta, akinek nagy esztétikáját ő fordította magyarra, és nemcsak azért, hogy – Tandori tréfájával – legyen mit a tejbe „apriorítania”.

Az 1960-as amnesztiával szintén szabaduló Vásárhelyi Miklósnak egy régi ismerőse a mozgalomból, Szirmai István, akkor a Magyar Szocialista Munkáspárt agitációs és propaganda osztályának vezetője megüzente, hogy ne csak hirdesse, hogy ez egy rendőrállam, hanem vegye is tudomásul. Üzenhette volna **Eörsinek** is.

De nem a hatalom repressziója jelentette az igazi bökkenőt, hanem a társadalom, az értelmiség, a művészvilág ingerült közönyössége, vagy éppen ellenségessége. A „szélnyélköt”, a köznyugalmat, a *pax Kádáricát* féltették a békebontóktól; ezt magam is megtapasztaltam egy évtizeddel később. De volt a mérlegnek másik serpenyője is: sokan úgy érezhették, hogy az ötvenhatosoknak, a Lukács-iskola tagjainak, a demokratikus ellenzéknek az intranzigenciája vád ellenük – a megalkuvás vádjá. Hogy ez kinél és mennyire lett volna jogosult, az minden egyes esetben egyedi megítélést kíván, de az bizonyos, hogy a nyílt politikai ellenzékiesség magatartásformájánál jóval szélesebb volt a független és erkölcsös szellemi magatartásformák lehetősége. Ahogy haladt előre az idő, egyre minimálisabb politikai kompromisszummal, egyre minimálisabb politikai hallgatással, vagy a fiatalabb nemzedék esetében már ironikus fölennyel lehetett tartalmas, jelentős értelmiségi és művészi munkát végezni. (Bár ebben a szamizdat megjelenésének is lehetett némi szerepe. Kovács András híres filmjének metaforájával élve a falak elmozdíthatónak bizonyultak.)

Az is kérdés, hogy képzelték csak ezt a vádat, a megalkuvás vádját; afféle frusztráció volt-e ez, vagy alapja volt. Én általában tapintatosan kerültem az összeütközést, nem akartam senkit sem megalázni. Aláírásgyűjtő körútjaimon nem vitatkoztam azzal, aki elutasított. **Eörsi** offenzív volt, harcias, s nem állt távol tőle, hogy megszegyenítse, akit opportunistának vagy gyávának tartott. Vas István, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó politikai magatartásáról például igen rossz, s fennen hangoztatott véleménye volt, s Orbánról írott kritikája (vagy kritikái) – lehet, azért is, mert pályáját sok tekintetben párhuzamosnak tartotta a sajátjával – némi komisszást sem nélkülöztek. Ugyanakkor a hűség vagy a tisztelet még akkor is előhívta belőle a fiúi tapintatot, amikor lett volna ok a fölháborodásra. Börtöntársa, Déry Tibor egyszer azzal védte a Kádár-rendszert, hogy csak nagyon kevés mű marad kéziratban cenzurális okokból. Ő felejtethetetlenül elegáns ríposztban azt mondta, hogy a Horthy-korszakot az is minősítené, ha csak a *Befejezetlenmondat* nem jelenhetett volna meg.

Voltak – például Nemes Nagyék –, akik harsány ifjúkori sztálinista intermezzójára emlékeztek, amikor ők el voltak hallgattatva, s ezt elegendőnek tekintették ahhoz, hogy az egész **Eörsi**-jelenséget elutasítsák. De a lényegesebb és általánosabb vélemény az volt, hogy nem jó, vagy nem elég jó író.

Ez mélyen bántotta **Eörsit**, noha ezt is a vigyor mögé rejtette. De azért megírta: „Igyekszem erényt / csinálni a muszájból, s bejelentem: / nem is szeretnék magyar karriert, / bárhogy vágyom rá.” Ugyanakkor fölvetette a kesztyűt, s Ady-kultuszával – noha Ady költészetéhez vajmi kevés köze volt – fellépett az irodalmi írókkal szemben, egy olyan irodalomeszmény nevében, amelynek a kultúrában, a magyar életben betöltött szerepe messze túllép az esztétikai kultúrán.

Előbb-utóbb újra elő kell venni majd műveit, hogy érvényes ítélettel próbálkozhassunk. Az én sejtésem az, hogy egy, vagy két nem nagyon vastag kötet verseiből, prózájából (beleértve publicisztikáját is) maradandónak bizonyul majd. A metsző okosság költészetének helye van a magyar panteonban. De féltő, s ez a múló időnek, az aktualitások kioltódásának következménye is, hogy ez az elképzelt magas irodalmi színvonalú válogatás már nem fogja olyan mértékben és olyan közvetlenül megmutatni a jelentős egyéniséget, a nagy figurát, mint harmincöt kötete, hiszen ehhez az alakhoz hozzátartozott a mértéktelenség, a habzsolás, az élet habzsolása, a szüntelenül újrakezdett önmegértés, önmagyarázat, a hedonizmus és a moralitás, a tiszteletlenség és a férfibáj, a komisszástig menő kíméletlenség és az áldozatkész szolidaritás, minden szentimentalizmus és önsajnálát elutasítása és az irónián és önirónián átderengő pátosz, s mindenekelőtt a szabadság, a bátorság és a hűség.

Eörsi nem volt a barátom, s viszonyunk hullámszó volt. Én tiszteltem '56-os áldozatát és hűségét '56-hoz, ő pedig talán respektált valamelyest, ami csak azt jelentette, hogy nem talált rajtam fogást, azaz nem talált kifogást az ő mércéjével közéleti magatartásomon. Volt, hogy glosszát írtam ellene, mert Lukácshoz való hűsége – szerintem – igazságtalanságba kergette egyes tanítványaival szemben, akiket opportunisták hűtlenséggel vádolt. Említett kritikám egy mondatára („De mintha minden újra kezdődne a 0 pontnál”) versben válaszolt *E. I. önkéntes R. S. műkritikus ledorongolóan elismerő vagy elismerően ledorongoló bírálatát olvassa egy némelyest kinőtt iskolapadban* címmel. De azért sokszor és sok helyen találkoztunk. Bécsben, ahol egyszerre voltunk ösztöndíjasok, egy helyen laktunk, s néha lementünk a sarki kocsmába (amely már nincs meg). New Yorkban, ahol hármassal Ács Jánossal – akivel 1981-ben megcsinálta a legendás Marat/Sade-előadást – kerestük föl a Squat Színházat. Fellbachban, ahol mindketten részt vettünk egy nagy magyar irodalmi felvonulásban. Berlinben, ahonnan egyszer elfuvarozott Wolfenbüttelbe, ahol valaha Lessing volt a könyvtáros. És persze

Budapesten, a lakásán, ahol gyakran megszállt mindkettőnk közeli barátja, Végel László, vagy éppen konferencia volt '56-ról. Egy rövid ideig a *Holmit* is együtt szerkesztettük, amíg ki nem vált a szerkesztőségből. Ám mindvégig sokszor publikált ott, s amikor egyik utolsó számunkban megemlékeztünk legfontosabb szerzőinkről, akkor egyik legközelebbi barátját, Kis Jánost kértük meg, hogy írjon róla.

[Reagálás: es.hu, 2018. 09. 14.Száday Rezső: Az alkotó minőségei](#)

[es.hu, 2018. 09.14. Tábor Ádám: Kivéve kettőt](#)